

YUKARI KARABAĞ SORUNU VE MİNSK GRUBU

NAGORNO KARABAKH DISPUTE AND THE MINSK GROUP

Candan AZER¹ |
Emekli Büyükelçi

Yukarı Karabağ sorununa Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nün bir kararıyla kurulan ve "Minsk Grubu" olarak adlandırılan oluşum bağlamında çözüm arayışı çabaları üzerinde durmadan önce, sorunun tarihine kısaca göz atmakta yarar olacaktır.

Tarihçe

Karabağ, Azerbaycan'ın Kura ve Aras ırmakları arasında; Ermenistan'daki Gökçe Göl'ün (Sevan) doğusunda bulunan, yaklaşık 18.000 km² büyüklüğünde bir bölgedir.

Yukarı Karabağ ise, Karabağ'ın dağlık olan yukarı kesimlerini kapsayan yaklaşık 4.388 km²'lik topraktır. Bu nedenle yöre Dağlık Karabağ veya Yukarı Karabağ olarak anılmaktadır. Yöreyi daha doğru tanımladığı düşüncesiyle biz, Yukarı Karabağ deyimini yeğledik.

Ermenistan ile Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan bu yöredir.

Ermeniler, Yukarı Karabağ'ın eski tarihlerden beri kendilerine ait olduğunu öne sürerler. Oysa tarihî gerçekler bu iddianın dayanaksız olduğunu göstermektedir.

Ermeniler, iddialarına bölgedeki eski kilise kalıntılarını kanıt olarak gösterdikleri için her şeyden önce bu konuya değinmek uygun olabilir.

Güney Kafkasya'nın bugünkü Azerbaycan ülkesini oluşturan toprakların saptanabilen ilk sakinleri Albanlar'dı. Albanlar ile bugünkü Arnavutlar arasında etnik bir bağ olduğunu savunan tezler olduğu gibi, bu tezin yanlış

1 Candan Azer, (d. 7 Nisan 1941, İstanbul), Türk diplomat. 1966 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Dış İlişkiler Bölümünden mezun olmuştur. 1994-1998 yılları arasında İslamabad Büyükelçisi, 1998-2000 yıllarında Siyaset Planlama Genel Müdürü, 2000-2005 yılları arasında Varşova Büyükelçisi, 2005-2006 yıllarında ise Dışişleri Bakanlığı Müşaviri olmuş ve 7 Nisan 2006 tarihinde emekli olmuştur.

olduğunu öne süren bilim adamları da vardır. Albanların etnik özellikleri konumuz dışındadır. Albanlara değinmemizin nedeni, Hristiyan olan bu insanların kilise yapımında kullandıkları özgün mimarîdir. Bu mimarî özellik, Ermenilerin tarihe dayanarak bölge üzerinde hakları bulunduğuyla ilişkin iddiaları çürütmektedir. Diğer bir deyimle, bu eski kilise kalıntıları yörenin “eski tarihlerden beri Ermenilere ait olduğu” iddiasını geçersiz kılmaktadır. Bu tez, Ermenilerin Hristiyan dünyasında din sömürsü yapmaya yönelik çabalarından biri olmaktan öteye anlam taşımamaktadır.

Bu bağlamda Ermenilerin, yörede Türk ve İslam eserlerinin önemszenmeyecek kadar az olduğuna yönelik iddialarına, yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı egemenliğinde kalmış olan Atina’da cami bulunmadığına dikkat çekilerek yanıt verilebilir. Yıkarak, yapmaktan her zaman daha kolay olmuştur.

Ermenilerin, Yukarı Karabağ’ın IV. yüzyıldan beri “Büyük Ermenistan Krallığı”na ait olduğuna ilişkin savları doğru olsa bile bölge, bundan sonraki yüzyıllarda hep başka kavimlerin egemenliğinde kalmıştır. Yörenin egemenliği Hristiyan Albanlardan Araplara, Moğollara, Türk soylu olan Safavi devri İran’a ve Türklere geçmiştir. Yörenin adı da Türkçe ve Farsça karışımıdır: Kara-Bağ.

XI. yüzyıldan itibaren bölgeye Selçuk Türkleri egemen olmaya başlamışlardır.

Sulçuk Hanlarından Hasan Celal Davla (1214-1261) Celalî Hanedanlığını kurmuştur. Celalî Hanedanlığı mensupları arkalarında bir çok eser bırakmışlardır. Hanedanlık, Timurlenk’in Moğol istilasından sonra da sürme beceri ve dirayetini göstermiştir.

Osmanlılarla kan bağı olan Celalîlerin varlığı sayesinde ki Yavuz Sultan Selim, 1514’de İran’a yaptığı seferde kış aylarını Karabağ’da geçirebilmiştir. Yöre, XV-XVI. yüzyıllarda diğer Türkmen beylerinin yönetimine girmiştir.

Bu beyler, bugün Azerbaycan’ı oluşturan topraklar üzerinde çeşitli Hanlıklar kurmuşlardır. Bunların başlıcaları Gence, Revan, Şeki, Bakü, Kuba, Derbent, Nahçıvan, Karabağ Hanlıklarıdır.

Karabağ Hanlığı Cevanşir Aşiretinden Ali Penah Han tarafından 1747’de kurulmuştur. Bugün Şuşa olan kentin adı, o dönemde Hanlığın ve kentin kurucusunun adına izafeten Penahabad’dı. Ölünce yerine geçen oğlu İbrahim Halil Han, Penahabad’ı uygar bir kent haline getirmiştir. O döneme ait yapıtları hâlâ ayakta duran bu güzel kent pek çok şair ve besteci de yetiştirmiştir.

Rusya'nın Güney Kafkasya'yı egemenliğine almak için giriştiği saldırılar sonucu bütün Hanlıklar Rus Çarlığı'nın eline geçmiştir. En son olarak Karabağ Hanlığı, 14 Mayıs 1805'de yapılan bir anlaşmayla Rus egemenliğine girmiştir. İran, bu durumu 1813'de Rusya ile imzaladığı Gülistan Andlaşmasıyla kabul etmiştir.

Rusya, egemen olduğu topraklarda yaşayan Türk kökenli yerli ahaliye güvenmemiştir. Bu nedenle güvenilebileceği bir nüfus dokusunun oluşturulması gerekmektedir. Bu alanda Rusya'ya aradığı fırsatı, İran ve Osmanlı İmparatorluğuyla birer yıl arayla yaptığı savaşlarda elde ettiği zaferler vermiştir.

İran ile Rusya arasındaki 1828 Türkmençay Andlaşması, iki ülke topraklarında yaşayan insanlara karşılıklı olarak istedikleri yere göç etme hakkı da tanımıştır.

Rusya, bu maddeye dayanarak İran'da yaşayan 70.000 kadar Ermeni'yi verdiği bazı ayrıcalıklarla kendi topraklarına çekmiştir. Bu göçle Rusya'ya giden Ermeniler, Erivan, Nahçıvan, Gence, Şamahı ve Karabağ bölgelerine yerleştirmiştir. En yoğun yerleşime Erivan ve Karabağ'a yapılmıştır.

Bundan bir yıl sonra Osmanlı Devletiyle yapılan Edirne Andlaşmasıyla Rusya, Türkmençay Andlaşması'nın hükümlerini Osmanlı Devleti'ne de kabul ettirmiştir. Böylece, nüfus kaydırılmasına ilişkin hüküm de geçerlik kazanmıştır. Ahdi durumun sağladığı olanakla Rusya, başta Erzurum, Kars ve Beyazıt yörelerinde yaşayanlar olmak üzere pek çok Ermeni'yi özendirerek kendi topraklarına kaydırmıştır.

İran ve Osmanlı topraklarından bugünkü Ermenistan sınırlarına ve Karabağ'a göç eden ve ettirilen Ermenilerin sayısı 130.000 olarak verilmektedir. Bunlardan Karabağ Hanlığı'na yerleştirilenlerin çoğunluğuna bölgenin dağlık kesimleri uygundur.

Nüfusa ilişkin verilere baktığımızda, 1823'de Rus askerî makamlarınca yapılan bir sayımda Karabağ'daki Müslüman nüfusunun % 91, Ermeni nüfusunun ise % 8.4 olduğu görülür. Türkmençay ve Edirne Andlaşmaları'nın verdiği imkânla yoğun göç aldıktan sonra bile yöre nüfusunun % 64.8'inin Müslüman ve ancak % 34.8'inin Ermeni olduğu yapılan sayımla belirlenmiştir.

Yüzyıl sonunda yapılan sayımda ise, Ermenilerin nüfusun % 53.3'ünü elde ettikleri görülmüştür.

Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a göç, I. Dünya Savaşı sırasında da

sürmüştür. 1915’de Tehcir Yasası uyarınca bu topraklardaki birçok Ermeni, savaş alanı dışında kalan Osmanlı topraklarına nakledilirken, bazı Ermeniler de Rusya’ya gitmiştir. Yapılan tahminlere göre, bu dönemde 420.000 kadar Ermeni, Rusya’ya göç etmiştir.

Rus egemenliği döneminde Azerbaycanlı Türkler ile Ermeni nüfus arasında gerilim eksik olmamıştır. Bu gerilim 1905 Rus İhtilali sırasında doruk noktasına çıkmıştır.

I. Dünya Savaşı yıllarında tüm Güney Kafkasya gibi Yukarı Karabağ da Osmanlı, İngiliz ve yerel güçlerin çekişmesine sahne olmuştur.

Nuri Paşa’nın “İslam Ordusu”, 1918’de Bakü’ye Azerbaycan’ın batısındaki Kazak, Gence, Nuha, Akdam, Cebrail, Karabağ bölgelerinden geçerek ulaşmıştır. Bu sırada Karabağ’da Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında yoğun çatışmalar cereyan etmekteydi. Nuri Paşa duruma müdahale ederek Ermenileri püskürtmüştür. Ermenilerin işgali altındaki Hankenti de Nuri Paşa’ya sarp bir boğaza hâkim olan Şuşa’da katılan yerli birliklerle birlikte çetin bir harp sonunda kurtarılmıştır. Böylece, fiili Azerbaycan egemenliği yeniden tesis edilmiştir. Dünya Savaşı’nda Osmanlıların yenilip, Nuri Paşa’nın çekilmesi üzerine Azerbaycan’a giren İngiliz birliklerinin komutanı Thomson, Ermeni Generali Andranik’in “nüfusunun üçte ikisini Azerbaycanlılar’ın oluşturduğu” Yukarı Karabağ’ı ele geçirme çabalarına son vermesini sağlamıştır.

Taşnakların egemen olduğu Ermenistan Hükûmeti’nin Yukarı Karabağ ve Zangezür bölgelerini ele geçirmek için yürüttüğü silâhlı mücadele Kızıl Ordu’nun Güney Kafkasya’yı 1920’de işgaline kadar devam etmiştir.

Ermenilerin anılan iki bölge üzerindeki hak iddiaları Sovyet Rusya döneminde de durulmamıştır.

Bölgenin aidiyeti Sovyet yöneticilerini uzun süre meşgul etmiştir. Örneğin, Kafkasya’daki Bolşevik hareketin öncülerinden Ermeni asıllı Anastas İvanoviç Mikoyan, bölgenin Ermenistan’a bağlanmasının “Ermenilerin genişleme emellerine” hizmet edeceğini ifade etmiş ve 1920 başlarında, Kızıl Ordu’nun yöreyi işgalinden önce Stalin’le bir konuşmasında, Karabağ’ın Ermenistan’a verilemeyeceğini belirtmiştir. Mikoyan bu görüşüne “yöre halkının Ermenistan’la hiç bir zaman ve hiç bir şekilde ortak geçmişleri” olmamasını ve böyle bir bağlanmanın halkı “Bakü’den kaynaklanan hayat hakkından yoksun bırakmakla eş anlamlı olacağını” gerekçe olarak göstermiştir.

Sovyet Rusya'nın Güney Kafkasya'ya egemen olmasını izleyen ilk yıllarda Ermeniler, Nahçıvan, Yukarı Karabağ ve Zangezur bölgelerinin kendilerine bağlanması taleplerini ısrarla sürdürmüşlerdir.

Bu ısrarlar sonucunda Sovyet Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan'la Aralık 1920'de üçlü bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayla Ermenistan'ın Nahçıvan ve Yukarı Karabağ'a yönelik talepleri red edilmişse de Zangezur, Ermenistan'a bağlanmıştır. Bölgenin Ermenistan'a verilmesiyle Nahçıvan, Azerbaycan ana ülkesinden kopartılmış ve Nahçıvan'ın Türkiye ile Azerbaycan'ı birbirine bağlama olanağı ortadan kaldırılmıştır. Öte yandan, Nerimanov yönetimindeki Azerbaycan, Nahçıvan'ın Ermenistan'a verilmesinde sakınca görmediğini bildirmişse de 1921'de yapılan halkoylamasında nüfusun % 90'ı Azerbaycan'a bağlı kalmak istediğini ortaya koyunca bundan vaz geçilmiştir.

Zangezur'u topraklarına katan Ermenistan, Yukarı Karabağ'ı da almaya yönelik çabalarına ara vermemiştir. 1921-1923 döneminde bölgede genellikle Ermeni taşkınlıklarından kaynaklanan gerilim nedeniyle çeşitli toplantılar yapılmış, değişik heyetler gönderilmiştir. Sonuçta, Yukarı Karabağ'a 1923'de özerk statü verilmiş ve Kasım 1924'de de egemenliği Azerbaycan'da kalmak koşuluyla "Özerk Karabağ Yukarı Bölgesi" ilân edilmiştir. Başkent, tarihî Şuşa'dan, adı sonraları Stepanakert olarak değiştirilen Hankenti'ne taşınmıştır.

1936 Sovyet Rusya anayasasıyla bölgenin statüsü teyid edilirken adı, "Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi" (DKÖB) olarak değiştirilmiştir.

Ermenilerin zihnindeki "Büyük Ermenistan"ı yaratmak için Yukarı Karabağ'ı topraklarına katmak öncelikli bir hedefti. Bölgede zaman içinde nüfus çoğunluğunu elde etmiş olmaları, ellerini güçlendiren bir faktördü.

Bununla birlikte, 1923 ve 1936 yıllarındaki çabalarına karşın amaçlarını gerçekleştirme olanağı bulamayan Ermeniler yılmamışlar ve 60'lı ve 70'li yıllarda isteklerini yeniden gündeme getirmişlerdir. Ne var ki sonuç, hüsrandır: 1977 Sovyet anayasası Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu hükmünde bir değişiklik yapmamıştır.

Gorbaçev'in "saydamlık ve yeniden yapılanma" dönemine bu ortamda gelinmiştir. Rusya'nın daha esnek bir hal almasından ve Batılı birçok devletteki etkin ve güçlü diasporasının çabalarıyla bulunduğu destekle Moskova'ya yüreklenen Ermeniler, konu üzerinde artan bir yoğunlukla durmaya başlamışlar, çeşitli gösteriler düzenlemiş ve nihayet Yukarı Karabağ'da şiddete başvurmuşlardır.

Giderek tırmanan olaylar karşısında çaresizlik içindeki Moskova yönetimi, 25 Temmuz 1990'da Sovyet anayasasında yeri olmayan bir önleme başvurmuş ve söz konusu iki ülkenin silâhlı güçlerinin dağıtılmasını kararlaştırmıştır. Bu önleme karşın süre giden Ermeni saldırganlığı üzerine Azerbaycan, doğal gaz akımını Ağustos 1990'da kesmiş, ardından da ulaşım dahil topyekun ambargo koymuştur.

İzleyen ay, Yukarı Karabağ bölgesi sınırlarına askerî birlik konuşlandıran Rusya, Kasım ayında da Azerbaycan ve Ermenistan'a askerî birlik sevk etmiştir.

Gorbaçev 1991 Mart ayında bir mesaj yayınlarak Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'ın parçası olduğunu teyit etmiş ve tarafları uzlaşmaya davet etmiştir.

Ermeni saldırganlığı 1991 Mayısında Bakü'de trenlere yerleştirilen bombaların patlaması sonucunda 53 kişinin ölmesiyle terörist bir nitelik de kazanmıştır. Tarihte ilk şehir terörünü yapmak ve Türk devlet görevlilerini katletmekle dünya literatüründe yer edinmiş olan Ermeni terörü, bu olayla şimdi de Bakü'de su yüzüne çıkmıştır.

Azerbaycan'ın 30 Ağustos 1991'de bağımsızlık ilân etmesinden telaşlanan Ermenistan, Yukarı Karabağ ve kuzeyindeki Görenboy (Şaumian) bölgesinin yönetim konseyine bağımsızlık ilân etmesini telkin etmiştir. Bu telkine uyan yerel yönetim 31 Ağustos'ta "bağımsızlık" ilân etmiştir.

17 Eylül'de Ermeni saldırılarında 16 Azerbaycan Türkü'nün yaşamını yitirmesine karşın iki ülke, sorunun görüşmelerle çözümünü öngören ve sınırlarında bir tampon bölge kurulmasını öngören bildiriye 23 Eylül'de imzalamışlardır.

Ancak, bu mutabakattan bir süre sonra, 20 Kasım 1992'de, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Osman Mirzaev, Şuşa Belediye Başkanı Vagıf Caferov ile Rus ve Kazakistan yetkililerinin içinde bulunduğu bir helikopterin Yukarı Karabağ üzerinde düşürülerek 26 kişinin öldürülmesi üzerine, iki ülke ilişkilerinde beliren yumuşama yerini artan bir sertliğe terk etmiştir.

Bu ortamda uyuşmazlıktaki tırmanmanın önlenmesi için uluslararası alanda bir kıpırdanma baş göstermiştir.

Bu bağlamda üzerinde durulan ilk kurum, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olmuştur.

“Minsk Grubu”

60'lı yıllarda Doğu-Batı gerginliğini yumuşatmak için NATO ile Varşova Paktı ülkelerinin onyıllar süren çalışmaları sonucunda oluşan AGİK'in uygun bir forum olacağı anlaşıyordu. Gerçekten, AGİK zamanla gelişmiş ve iki pakt arasında diyalog ortamının yaratılmasına katkıda bulunmuştu. Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra üye ülkeler arasında güvenlik ve işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunacak bir platforma dönüşmesi öngörülen kurum, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaya bir çözüm bulmak işlevini üstlenebilirdi. Kuruluş ve işleyiş kurallarında bu amaca hizmet edecek değişiklikler de yapılmıştı. (Kurum bir süre sonra örgüte dönüşerek “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı” - AGİT- adını almıştır.)

Bu düşüncelerden hareketle, aralarında bizim de bulunduğumuz bir grup ülke, konuyu 30 Ocak 1992'de, Azerbaycan ile Ermenistan'ın henüz üye oldukları örgüte taşımış ve bölgeye bir raportör misyonu gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Böylece Yukarı Karabağ uyuşmazlığı, uluslararası forumların gündemine girmiş oluyordu.

Ancak, gerçek oydu ki Ermeni saldırıları giderek yoğunlaşıyordu. Bu bağlamda 25-26 Şubat'ta tarihe Hocali Soykırımı olarak geçen katliam vuku buldu. Hocali'deki dehşet verici eylemler, bunlara katılmış olan Zori Balian'ın “Ruhların Tekrar Dirilmesi” ve Dauda Heyrian'ın “Haç İçin” adlı kitaplarında utanma duygusundan yoksun bir şekilde açıkça anlatılmaktadır.

Hemen belirtilmesi gereken nokta, Ermenistan'ın uluslararası ilişkiler dersini iyi çalışmış olduğunun görülmesiydi. Ermenistan, uluslararası örgütlerin yaptırım gücü olmadığını ve müdahale edebilecek konumdaki ülkelerin çeşitli faktörlerin etkisiyle müdahale etmeyeceklerini hesaplamıştı. ABD ve Fransa gibi ülkelerdeki güçlü ve etkili Ermeni lobilerinin desteği arkasındaydı. Rusya ise, kendi sorunlarıyla boğuşmaktaydı. Kaldı ki Rusya'nın gönlünün Ermenistan'dan yana olduğu da biliniyordu. Azerbaycan lehine doğrudan müdahale edebilecek tek ülke Türkiye ise, ilişkiler korelasyonunun böyle bir müdahaleyi kolaylaştırmadığının bilincindeydi. Bundan başka Ermenistan'da konuşlu Rus birliklerinin de bu denklemde gözönünde bulundurulması gerekmektedir. Bu Rus birliklerinden bazı askerlerin Dağlık Karabağ'da Ermenilerin yanında savaştıkları ve bazı halde harekatta öncülük yaptıkları yolunda yaygın söylentiler de yok değildi. Bu söylentilerin dayanaksız olmadığı zamanla ortaya çıktı. 1992 Eylülünde Azerbaycan sınır devriyeleri tarafından yakalanan Ermenistan'da konuşlu Rus 7. ordusuna mensup altı “özel birlik” (spetsnaz) askerinin mahkemede

yaptıkları açıklamalar Rus askerlerinin Ermeniler yanında çarpıştıklarını gözler önüne sermişti.²

Ermenistan kalın çizgilerle belirtilen bu genel durumu iyi değerlendirmişti. Bu değerlendirmeleri yapmasında kadrolarının katkısı büyüktü. Örneğin, ABD vatandaşı olan Dışişleri Bakanı Hovanissian, uluslararası ilişkilerde uzmandı. Ter-Petrosian'ın Uluslararası Güvenlik Danışmanı olan tarih profesörü Gerard (Jirayr) Libaridian da ABD vatandaşıydı ve ABD politikalarını iyi biliyordu.

Ermeniler “it ulur, kervan yürür” söylemine uygun davranıyorlardı.

Bu olumsuz havaya karşın uyuşmazlığa çözüm bulunabilmesi için AGİT iki karar almıştır.

Bunlardan birincisi 19-23 Mart 1992’de bölgeye ikinci bir gözlemci misyonu gönderilmesidir. İkinci karar ise, AGİT Bakanlar Konseyi’nin sorunun özüne inip, çözüm bulmayı amaçlayan 24 Mart tarihli kararıdır.

Bakanlar Konseyi’nin Helsinki’de düzenlediği toplantıda aldığı kararın resmî adı “Yukarı Karabağ Konferansı” olmakla birlikte, nihai konferansın Beyaz Rusya’nın başkentinde yapılması öngörüldüğünden, “Minsk Konferansı” ve bu kararla oluşturulan grup da “Minsk Grubu” olarak anılmaktadır. Bu karar, üzerinde durulacak önemdedir.

Herşeyden önce kararın yazım aşamasında yaşananlara değinilmelidir. AGİK’in kuralları gereği dönem başkanı, bir önceki dönem başkanı ile bir dönem sonra başkanlığı üstlenecek üç ülke temsilcisinin oluşturduğu Troika, tüm toplantı ve yazım çalışmalarına başkanlık divanı gibi katılmaktadır. O dönemde başkanlığı yürütmekte olan Çek ve Slovak Cumhuriyeti, bir önceki dönem başkanı Almanya ile bir sonraki dönem başkanlığı üstlenecek olan İsveç, kararın yazım komitesinin otomatik üyeleri oldular. Uyuşmazlığın tarafı olan Azerbaycan ile Ermenistan da doğal olarak komiteye girdiler. Rusya, Fransa ve Rusya da katıldılar. İngiltere’nin katılmasını, “I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’nin kendilerine kötü davranmış olduğu gerekçesiyle” Ermenistan engelledi. Katılmak için yaptığımız tüm ısrarlı girişim ve çabalarımıza karşın, Almanya Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher’in de aynı kararlılıkla karşı koyması sonucunda Yazım Komitesi’ne katılmadık.

2 Rus askerlerinin savaşa katılımları konusunda ayrıntılı bilgi için Thomas Goltz’un *Foreign Policy* adlı derginin 1993 sonbahar sayısında yayımlanan “Letter From Eurasia: Hidden Russian Hand” başlıklı makalesine bakılabilir. (ss.92-116)

Yazım çalışmasına katılacak olan Azerbaycan Dışişleri Bakanı Sadık Sadıkov'u yakından tanıdığımız için olumlu bir katkıda bulunmasını beklemiyorduk. Buna karşın, Sadıkov ile o sırada Başkatip olan Araz Azimov'a, karara "Yukarı Karabağ temsilcileri" gibi bir deyim in sokulmasına kesinlikle karşı çıkmalarını; bu yönde bir ifadenin karar metninde yer alması halinde, bunun ileride Yukarı Karabağ'ın ilân etmiş olduğu sözde bağımsızlığın tanınmasına uzanabilecek bir gelişmenin başlangıcını oluşturabileceğini belirttik. Üzerinde durduğumuz ikinci nokta ise kurulacak çalışma grubuna Türkiye'nin katılmasını sağlamalarıydı

Kararda, AGİK gözetiminde düzenlenecek bir konferansın Yukarı Karabağ sorununun, barışçı yollarla çözümlenmesi için uygun bir forum oluşturacağı inancıyla hareket edildiği ve Konferansın Minsk'te toplanmasının öngörüldüğü kaydedilmiştir. Sözkonusu Konferansa ise ABD, Almanya, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Çek ve Slovak Cumhuriyeti, Ermenistan, Fransa, İsveç, İtalya, Rusya ve Türkiye'nin katılmalarının uygun görüldüğü belirtilmiştir. Karar metninde Konferans Başkanının, katılımcı ülkelere danıştıktan sonra, "Yukarı Karabağ'ın seçilmiş ve diğer temsilcilerini Konferansa ilgili taraflar olarak davet edecektir" ifadesi de maalesef yer almıştır. Konferans başkanlığı İtalya'ya verilmiştir.

Karar metninde açıkça yer almamakla birlikte, anılan ülkelerin temsilcilerinin Konferans hazırlıklarını ele almak için İtalya'nın başkanlığında bir toplantı düzenlemeleri uygun görüldü. İtalya bu göreve politikacı Mario Rafaelli'yi atadı.

Bu kararı izleyen haftalarda AGİK, "hazırlık toplantısını hazırlamak için" Dönem Başkanı Çek ve Slovak Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı Dienstbier'in, gözlemci misyonunun temaslarını kolaylaştırmak için bir ön heyetin ve Konferans Başkanlığı'na atanan Rafaelli'nin bölgeyi ziyareti gibi bir seri etkinliğe girişildi.

AGİK'in bölgeye heyetler gönderme hazırlıkları sürerken Yukarı Karabağ'da Azerbaycan Türkleri'nin çoğunluk oluşturdukları ve denetimlerindeki son yerleşim merkezi, nüfuz edilemeyen bir kaleyi andıran tarihi, Şuşa kenti 9 Mayıs'ta düştü.

Şuşa'nın düştüğü gün Rafaelli, Ankara'ya geldi. Bu ziyaret, bölgeyi ziyaretinden sonra gerçekleşiyordu. Dolayısıyla herşeyden önce izlenimlerini ve neler öngördüğünü dinlemek istedik. Kafasının oldukça karışık olduğu görüldü. Esasen, kendisinden çok yardımcısı Büyükelçi Sica konuştu. Doğrusu Başkanlık Heyeti ile bu ilk temas bizleri pek yüreklendirmede. Biz de kendisine görüşlerimizi, yaklaşımımızı açık ve seçik bir şekilde anlattık:

Çatışmalar durmalı, işgal edilen topraklar boşaltılmalı ve Yukarı Karabağ'a, Azerbaycan egemenliğinde kalmak koşuluyla, verilecek özerklik üzerinde anlaşmaya varılmalıdır.

Rafaelli'nin Ankara'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra da Laçın koridorunun Ermenilerin eline geçtiği haberi geldi. Laçın koridoru, Ermenistan'dan Azerbaycan'la doğrudan bağlantı sağlaması nedeniyle stratejik önemdedir. Zira bu koridoru ellerine geçiren Ermeniler, artık hiç bir engelle karşılaşmadan diledikleri her türlü malzemeyi karadan Yukarı Karabağ'a gönderebilme olanağına kavuşmuş oluyordular.

Talihin garip bir cilvesi ve misyonunun başarısızlığının ön habercisi gibi, Rafaelli Ankara'ya gelirken Şuşa'nın düşmüş, giderken de Laçın koridoru Ermenilerin eline geçmişti.

İşgali olanaksız gibi gözüken Şuşa'yı da kolayca ele geçirmiş olmalarıyla iyice cesaretlenen Ermeniler'in işgalleri altındaki toprakları genişletme hedeflerinin bir sonraki durağı Laçın bölgesi oldu.

Laçın bölgesine saldırı 17 Mayıs'ta başlamış ve bölge ertesi gün ellerine geçmiştir. Koridoru denetlemelerinin sağladığı avantajla şimdi tüm Laçın bölgesi de kolayca işgalleri altına girmiş ve böylece lojistik destek yolları tam bir güvence altına alınmış oluyordu.

Bu işgal üzerine yine toplantılar düzenlendi, açıklamalar yapıldı. Bunlardan başlıca ikisinden biri Türkiye ile Fransa'nın ortak açıklamasıdır. Ermenistan'ın yayılmasına sempatiyle baktığından kuşku duyulmayan Fransa'nın bizimle birlikte saldırıyı, yağma ve kundaklamayı kınaması timsahın gözyaşlarını andırıyordu. İkincisi ise, Avrupa Topluluğu (AB) Dönem Başkanı Portekiz'in saldırıyı sert bir şekilde kınayan açıklamasıydı.

Bu arada Ermenistan, 21 Mayıs'ta AGİK toplantılarından birisinde Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu teyid eden ve saldırıları kınayan bildiriye veto etti.

Öte yandan, Minsk Grubu da bir türlü toplanamıyordu. Zira, Yukarı Karabağ Ermenileri (YKE), toplantıya bağımsız bir devlet olarak katılmayı beklerken, "ilgili taraf" olarak yörenin Azerbyacanlı temsilcileriyle eşit düzeyde çağrılmalarından ötürü diretiyorlardı. Bu direnç Ermenistan'da muhalefet partilerinden de destek bulmuştur. YKE'nin direncini arttıran bir faktör de Erivan'daki muhalefetin Ter-Petrossian'ın YKE'nin bağımsızlığını tanımaya zorlamasıydı. Ter-Petrossian açıklamalarında sorunun görüşmelerle ve uzlaşıyla çözümlenmesi gerektiğini tezinde ısrarlı olmuş ve YKE üzerinde

yoğunlaşan baskıları sonucunda Minsk Grubu'nun toplanması mümkün olabilmektedir.

Saldırı, işgal, direktme ve açıklamalardan sonra sıra nihayet Minsk Grubu'nun toplantılarına geldi.

İlk toplantı 1-5 Haziran 1992'de Roma'da yapıldı.

İlk toplantıya geniş bir heyetle gittik: AGİK Nezdindeki Büyükelçimiz, konunun ve çok taraflı diplomasinin uzmanı Ali Hikmet Alp, çok taraflı diplomasinin tanınan ismi Büyükelçi Selçuk Korkud, ben, merkezde uluslararası örgütlerden sorumlu Daryal Batıbay ve genç bazı meslekdaşlar.

Azerbaycan heyetine Nadir Hüdaverdioğlu Mehtiyev başkanlık ediyordu. Kendisi Azerbaycan Meclisi'nin üyesi ve İnsan Hakları Komisyonu'nun Başkanıydı. Bildiği yabancı dil Rusça idi. Esas mesleği kimya mühendisliği olan Mehtiyev, bu göreve atanma nedenini bilmediğini; uluslararası deneyimi olmadığını söyüyordu. Heyette, o sırada Başkatiip olan Araz Azimov ile Tefvik Zülfikarov da yer alıyordu. Elçibey'in iktidara gelmesinden sonra Minsk Grubu toplantılarına Dışişleri Bakanı Tefvik Kasımov bizzat katılmaya başladı. Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı'nı bırakmasından sonra ise Azerbaycan heyetine genellikle Cumhurbaşkanı'nın danışmanı olan diplomat kökenli Vefa Gülizade başkanlık etti.

Ermenistan heyeti Christian Der Stepanian, Jirayr (Gerard) Libaridian, Souren Zolyan gibi isimlerden oluşuyordu. Stepanian, Fransa'da öğretmenlik yapan tam bir Türk düşmanıydı. Tarih profesörü olan Libaridian, Boston'daki Taşnak kurumlarından Zoryan Enstitüsü'nün başkanlığını yapmıştı. Görüş ayrılığı nedeniyle Taşnak Partisi üyeliğinden sonradan ayrılmıştı. ABD'de üniversitede çalışmalarını sürdürürken Levon Ter-Petrossian tarafından göreve davet edilmiş ve Cumhurbaşkanı'nın Dış Politika Danışmanlığı'nı üstlenmişti. "Ermeni gerçekleri" doğrultusundaki tarih bilgisi tamdı. Kararlı, buna karşılık yumuşak bir üslup sahibiydi. Kendisiyle konuşmak mümkündü. Ermenistan heyetinde sonraki oturumlarda bazı değişiklikler oldu. Stepanian, heyetten ayrıldı, David Şahnazaryan katıldı. Ermenistan doğumlu Şahnazaryan da Cumhurbaşkanı'nın dış politika danışmanıydı.

Rus heyetinin başkanı Sovyet Rusya diplomasinin katıksız bir temsilcisi olan Büyükelçi Vladimir Kazımirov'du. Latin Amerika üzerinde uzmanlaşmıştı. İngilizce bilmediğinden çevirmeni aracılığıyla konuşuluyordu. Sert bir görüşmeci idi. Ona göre doğruyu ve gerçeği bilen tek kişi kendisiydi.

ABD heyetinin mutlak hakimi Büyükelçi John (Jack) Maresca, daha önce

AGİK’de Daimi Temsilcilik yapmış, iddialı bir müzakereciydi. Temsil ettiği ülkenin uluslararası alandaki konumunu bildiğini göstermekten çekinmiyordu.

Diğer ülkelerin temsilcileri genellikle dinleyici konumunda kaldıklarından bunların heyetlerine değinilmemektedir. Bunlardan Fransa’nın, iddialı olmasına rağmen, heyet başkanları sürekli değiştiğinden toplantılarda anlamlı bir varlık gösterdiğini söylemek güçtür. Fransa’nın Gruptaki varlığı 1993’de Büyükelçi Helene Dubois’nını atamasından sonra hissedilmeye başlandı.

Minsk Grubu’nun ilk toplantılarından itibaren Mehtiyev’in gerçekten ne konuyu bildiği ne de uluslararası görüşme deneyimi olduğu ortaya çıktı. Ayrıca, Gruptaki Rusya, Fransa ve başlangıçta ABD’nin Ermenistan’a eğilimli olmalarına karşılık, saldırıya uğrayan Azerbaycan’dı. Başkanlığı üstlenmiş olan İtalya’nın da tarafsız davrandığı söylenemezdi.

O sırada Dışişleri Bakanlığı’na atanmayı bekleyen Başkan Rafaelli kendisine ulaşacak haberi kolladığından toplantıya fiilen Büyükelçi Sica başkanlık ediyordu.

Bir de “ilgili taraf” kisvesiyle YKE ve Yukarı Karabağlı Azerbaycanlılar (YKA) vardı. “YKE Heyeti”, konunun hakimi idi. Hemen her söze müdahale ediyor, görüş açıklıyordu. Ermenistan Heyeti ile sürekli danışma ve dayanışma içinde hareket ediyorlardı. YKA Heyeti ise, tam anlamıyla mazlumdu. Toplantıda bulunmalarının nedenini dahi anlamadıkları izlenimini verdikleri gibi, Azerbaycan Heyetiyle iletişim içinde de gözükmüyordu.. Bizim kendileriyle iletişim kurma çabalarımızın, dil sorunu nedeniyle başarılı olduğu da söylenemezdi. Zira YKA Heyeti mensupları anadillerine hakim değillerdi, bizim heyette de Rusça bilen yoktu.

İşimizin zor olacağı belliydi.

1992 yılında Grup, beşi resmî, ikisi gayrî resmi olmak üzere yedi toplantı yaptı. İlk toplantılar YKE ile YKA’nın görüşmelere ne şekilde katılacaklarının tartışılmasıyla geçti. Ermenistan heyeti, YKE’nin doğrudan görüş açıklamasına olanak verilmesinde ısrarlı oldu. Biz, Azerbaycan heyetiyle birlikte buna kesinlikle karşı çıktık. Sonuçta, “ilgili iki tarafın” Başkan aracılığıyla görüş açıklayabilecekleri hususunda mutabakat sağlandıysa da, bu çözüm YKE’ni tatmin etmedi.

Minsk Grubu’nun esas işlevinin Yukarı Karabağ’ın statüsünün belirlenmesini kolaylaştırmak olmasına karşılık, süregiden çarpışmalar ve işgaller nedeniyle esas konu bir kenara bırakıldı ve çarpışmaların ne şekilde durdurulabileceği üzerinde yoğunlaşıldı.

Kazimirov, esas amacın ateş-kesin sağlanması olduğu görüşündeydi ve bu görüşünde esnemedi. Rusya bakımından esas amaç, ateş-kesin sağlanması ve askerlerinin yakın bir gelecekte çıkartılacağını sezinlediği Azerbaycan topraklarındaki varlığını uluslararası meşruiyet temelinde bir şekilde sürdürebilmektir. (Nitekim, Rus birlikleri Nahçıvan bölgesinden 1992’de Azerbaycan’ın tamamından da 1993 ilkbaharında çıkartılmıştır.)

Ateş-kesin kollanması için konuşlandırılması kaçınılmaz olan gözlemciler, Rusya için iyi bir fırsat oluşturabilirdi. Tabii Kazimirov, amacı örtmek için gözlemci olarak Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) askerlerinin gönderilmesinden söz ediyordu. Günün koşullarında BDT içinde Yukarı Karabağ’a, Rusya’dan başka gözlemci konuşlandırabilecek başka ülke olmadığını bilmeyen yoktu. “BDT gözlemcisi” deyimini aslında “Rus askerine” kılıf olarak kullanılıyordu.

Rusya’nın genel olarak Güney Kafkasya’ya ilişkin tutumu hakkında bir yazarın yapmış olduğu değerlendirme çarpıcıdır:

“Rusya’nın ‘barışı koruma’ ile “barış sağlama’ arasındaki farkı bildiğinin kuşkulu olmasına karşılık, kendisini eski Sovyet Rusya topraklarının jandarması olarak gördüğü kuşkusuzdur. Moskova’nın Güney Kafkasya’da “sorun yaratıcı’ olmasına karşılık, ‘barış koruyucu’ rolünü üstlenmek istediği ortadadır. Güney Kafkasya’da anlaşmazlık olduğu sürece, Rusya’nın bölgeye yönelik politikasına ‘barış sağlama’ kaygısı egemen olacaktır. Şayet barış, arabulucuk ve barış koruma çabalarına sağlanamazsa, Rusya’nın, XIX. yüzyıldaki ‘barış sağlama’ yöntemlerine başvurması beklenmelidir.”

Biz, ateş-kesin, işgal edilmiş toprakların boşaltılmasına ve yerlerinden edilmiş insanların (kaçkınların) dönüşünü kolaylaştıracak koşulların yaratılmasına paralel olmaması halinde, işgallerin pekişmesine yol açacağı görüşündeydik. Ayrıca, ateş-kes gözlemcileri arasında askerlerimizin de bulunması gerektiğini belirtmekteydik. Türk askerlerinin gözlemciler arasında bulunması görüşüne, bekleneceği üzere Ermenistan heyeti şiddetle karşı çıktı. Kazimirov da türlü, çeşitli bahanelerle Ermenistan görüşünü destekledi.

Ermeni tarafı, ne ateş-kesin ne de tahliyeden yanaydı.

Maresca, AGİK kurallarının işletilmesi görüşündeydi. Bu kuralların ne olduğunu ise konunun kendisi gibi uzman olanlardan başka bilen yoktu. Sorunun geçmişi ve güdülen amaçlara ilişkin bilgisinin tam olmadığı izlenimini veren ABD Temsilcisi, Rus önerisine de başlangıçta pek soğuk bakmıyordu.

Toplantılarda, uluslararası hukukun çelişen iki ilkesinin “toprak bütünlüğü” ile “halkların kendi geleceklerini belirleme” (self determination) Yukarı Karabağ bağlamında ne şekilde bağdaştırılacağı üzerinde akademik tartışmalar yapıyordu. Biz birinci ilkenin uluslararası hukukun temelini oluşturan bir kural; “self determination”un ise, II. Dünya Savaşı sonrasında sömürelere bağımsızlık verilmesi için bir araç olarak kullanılan ve amacını karşılamaş bir deyim olduğu görüşünü öne sürüyorduk.

Bir kaç paragrafa sığdırılabilen yukarıdaki görüşler, günleri, oturumları dolduruyordu.

Elçibey’in iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan, cephede kısmî bir başarı sağladı. Daha önce işgal edilmiş olan Akdere (Mardakert) kurtarıldı ve Görenboy’da bazı ilerlemeler kaydedildi.

Azerbaycan’ın o günkü koşullarda askerî alanda başarısı olağanüstü bir gelişmeydi. Cephede sürekli gerilemiş olan Azerbaycan askerleri nasıl olur da, işgal altındaki bazı toprakları kurtarabilirdi? Acil toplantı yapıldı. Toplantıya mola verildiği bir sırada Maresca, özel olarak görüşmek istediğini söyledi. Bir kenara çekilince, başarının Türk askerlerinin müdahalesiyle gerçekleştiğini önesüren Maresca’ya, bunun doğru olmadığını; başarının arkasında ABD petrol şirketlerinin bölgede istihdam ettikleri söylenen emekli Amerikan subaylarının katkısı olabileceği yanıtını verdim. “Senin düşüncen umurumda bile değil” karşılığını alınca, “bizim de senin uyarın umurumuzda değil,” karşılığı üzerine Maresca ile ilişkilerimiz bir süre gergin oldu. Gerçekten, o sıralarda ABD petrol şirketlerinin emekli bazı subayları Azerbaycan ordusunun kurulmasına yardımcı olmak için görevlendirdiği ve bunların cephede de danışmanlık hizmeti verdiği yolunda söylentiler vardı.

Toplantıya dönecek olursak, telaşla bir ateş-kes çağrısı yapıldı ve uyulması için yoğun bir çabaya girişildi. 17 Temmuz’da da bu çabaların sonucunu değerlendirmek için gayri resmî bir toplantı düzenlendi. Aradaki sürede cepheden yine kötü haberler gelmeye başlamıştı.

Kazimirov kendisinin “YKE dahil çatışmanın tüm taraflarıyla” temasta olduğunu muzaffer komutan edasıyla belirttikten sonra, Ter-Petrosian’ın “çatışmaları durdurmak için YKE üzerinde baskıda bulunduğunu aktardı. Böylece, çatışmanın Ermenistan değil, YKE olduğu iddiasına katılmış oldu. Rusya temsilcisi, ayrıca çatışan taraflara bir de takvimli eylem planı verdiğini söyledi. Buna göre çatışan taraflar ateş kesecekler, aralarında askersiz bir alan oluşturacaklar, ağır silâhlarını çatışma alanının dışına çekecekler ve gözlemciler konuşlandırılacaktı. Özetle bu aşamalı süreç sonunda ateş-kes denetim altına alınacak ve gözlemciler iş başı yapacaklardı.

Tartışma, planın uygulanabilirliği üzerinde yoğunlaştı. Planın kabul görmesi halinde Minsk Konferansı'nın toplanması modaliteleri de ele alındı. Bazı temsilciler konfransın önkoşulsuz düzenlenmesi; diğerleri ateş-kese uygulanmasının güvence altına alınmasından sonra toplanmasını savundular.

Biz, ateş-kesin bir aşama olduğunu; takvimin, ateş-kesle işgal edilmiş toprakların eşzamanlı olarak boşaltılmasını içermesi gerektiğini; Konferansın tahliye yapılmadan düzenlenmesinin işgalciye prim vermekle ve işgali altındaki topraklara kök salma olanağı sağlamakla eşanlamlı olacağını belirttik.

Sonuçta, Başkan Rafaelli'nin bölgeye bir durum tesbiti gezisi daha yapması kararlaştırıldı.

1992 yılı sonunda AGİK'in yayınladığı "İlerleme Raporu"nda durum bir cümleyle çarpıcı bir şekilde özetleniyordu:

"Mario Rafaelli barış sağlama çabalarını aralıksız sürdürmektedir."

Gerçekte aralıksız süren Ermeni saldırılarıydı.

Böylece 1993 yılına gelinmiş oldu.

Yıl içinde Akdere, Kelbeçer, Akdam, Fuzuli, Cebrail, Horadis ve Zengelan bölgeleri de işgal edildi. İşgal edilen topraklar Azerbaycan'ın % 20'sine tekabül ediyordu. Ermeni işgaline giren topraklardaki Azerbaycan Türkleri canlarını ancak kaçarak kurtarabiliyordu. Sonuçta bir milyona yakın insan kendi topraklarında göçmen (kaçkın) olmuştu. Barış çabaları da sürdü gitti.

Şimdi gelişmelere bakabiliriz.

Minsk Grubu'ndaki çabalarla saldırılar durdurup, işgal edilen toprakların tahliyesini gerçekleştirmeyeceği belli olmuştu.

Bunun çeşitli nedenleri vardı. Herşeyden önce Ermeniler kolay başarı sağlamanın zafer sarhoşluğu içindeydiler. Kendilerine ciddi bir yaptırım uygulanacağı mesajını içeren bir uyarı dahi gelmemişti.

Rusya, Güney Kafkasya'daki konumunu ilk aşamada korumak, sonra da güçlendirmek için bu bunalımı bir alet olarak kullanıyordu. Bunda, Azerbaycan petrolünün Rusya'dan geçmeden pazarlanmasının gündemde oluşu da kuşkusuz rol oynuyordu. Ayrıca Türkiye'nin bölgede etkisinin artması olasılığı da zihinlerini kurcalamaktaydı

ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin dikkatleri ve çabaları ise, dağılmakta olan Yugoslavya üzerinde yoğunlaşmıştı. Ayrıca bu ülkelerdeki Ermeni diasporasının lehte kamuoyu oluşturma etkinlikleri de hız kesmemişti. ABD'nin tüm gücüne ve büyüklüğüne karşın, iki büyük krizle aynı zamanda başedemediği de bilinen bir gerçektir.

Bu koşullarda, ABD'yi yanımıza alıp, Rusya'yı da işin içine katarak belki bir sonuç elde edilebilirdi.

Bu düşüncelerle, bir süredir üzerinde durduğumuz Türkiye, ABD ve Rusya'nın üçlü girişim almaları fikrini yaşama geçirmek için Ocak başında Paris'te düzenlenen AGİK toplantısı uygun bir forum oluşturuyordu. Rusya'nın özellikle Ermenistan ve YKE üzerindeki etkisi ortadaydı. Dışişleri Bakanı Kozirev amacımızın Rusya'yı bölgeden dışlamak olmadığı ve birlikte hareket edebildiğimiz takdirde, saldırıların durdurulmasına ve işgal edilen bölgelerin boşaltılmasına ortak çaba gösterilmesi hususlarında ikna edilebilirdi. Bunu ABD'ni yanımıza alarak sağlayabilirdik. O sırada ABD Dışişleri Bakanı olan Eagleburger, yetenekleriyle ünlü Kissinger'in yanında da çalışmış konulara derinlemesine bakabilen, stratejik vizyon sahibi bir diplomattı.

Çetin-Eagleburger buluşmasının öncesinde Maresca ile 12 Ocak'ta başbaşa uzun bir görüşmemiz oldu. Bölgedeki gelişmelere ilişkin düşünce ve geleceğe yönelik beklentilerimizi açık yüreklilikle açıkladım ve ABD'ni yanımızda görmek istediğimizi söyledim. Azerbaycan'ın ABD'ne zengin petrol kaynaklarının işletilmesi ve dünyaya pazarlanmasında önemli pay verilmesi dahil yakın ilişkiler kurulmasından yana olduğunu da kaydettim. Yukarı Karabağ'daki gelişmeleri Erivan ve Hankenti'ndeki Ermenilerin ne tek başlarına planladıklarını, ne de tek başlarına yaşama geçirdiklerini somut olaylara işaret ederek belirttim. Öngördüğümüz üçlü girişime arka çıkmalarını beklediğimizi ekledim.

Maresca sabırla dinledikten sonra, üçlü bir girişim yapılmasında yarar olabileceğini, Ermenilerin katı ve saldırgan tutumlarının arkasında Rusya Savunma Bakanı Graçev'den buldukları desteğin rol oynayabileceğini belirtti. Bu ifadeler Maresca'nın görüşlerinde olumlu bir değişime işaret etmekte memnurluk vericiydi. Aramızda Roma'daki münakaşada beliren gerginlik de giderilmişti.

Çetin, ertesi gün Eagleburger'le görüştü. Son derece zeki olarak bilinen Eagleburger leb demeden leblebiyi anladı ve Ruslarla zemin yoklaması yapmayı üstlendi. Şimdi, Rusya'da kabul ederse, sürece bir de Üçlü Girişim eklenecekti.

Bu arada Minsk Grubu da yılın ilk toplantısını 22 Şubat'ta Roma'da yaptı. İki aşamalı toplandı. Birinci aşamaya YKE ve YKA katılmadılar. Ateşkes ve çekilme takvimi ile bölgeye konuşlandırılacak gözlemcilerin görev yönergesinin (terms of reference) belirlenmesi ana gündem maddeleriydi. Havanda su dövmeye devam edildi. Ermenilerin çekilmeye hiç niyetleri olmadıkları belliydi. Takvim üzerinde bir uzlaşmaya varılamayacağı kesinlik kazanınca çalışma, gözlemcilerin görev yönergesi üzerinde yoğunlaştı. Hangi ülkelerin gözlemci göndereceğinin belli olmamasına karşın, üzerinde uzlaşma sağlanması halinde günü gelip konuşlandırıldıklarında uyacakları kurallar ellerinde olacaktı. Doğrusu, bizim açımızdan çekilme takvimi belirlenmeden, gözlemcilerin tabi olacakları kuralları bir esasa bağlamak, arabayı atın önüne bağlamakla eşanlamlıydı. Diğer üyeler istekli olunca, biz de karşı çıkmadık, Azerbaycan'ı da ikna ettik.

Toplantı günlerce sürdü. 28 Şubat Pazar akşamı tıkanıklıklar aşıldı ve "ilgili taraf" olarak YKE ile YKA temsilcilerinin de kabulü koşuyla görev yönergesi kabul edildi. Ertesi gün, toplantının ikinci aşamasına geçildi. YKE temsilcisi, meydan nutku atarcasına uzun uzun konuştu. Ermenistan heyetinin susturma girişimleri de fayda etmedi. Biz YKE'ni muhatap almadık. ABD ve Rusya temsilcileri açıklamada bulundular. Başkanlığı yürüten Sica da çaba gösterdi. Sonuçta görev yönergesini isteksizce kabule yanaştı. Böylece, kuruluşunun birinci yılında Minsk Grubu, gözlemcilerin uyacakları kuralları belirlemiş oldu. Ortada ne ateş-kes tarihi, ne çekilme takvimi vardı. Konuşlandırılacak gözlemcilerin miktarı ve milliyeti gibi hususlar da belirsizdi. Özetle, işi üç nal ile bir ata kalmıştı.

6 Mart'ta Dışişleri Bakanımızın günü birlik bir Azerbaycan ziyareti oldu. Amacımız, "Üçlü Girişim" hakkında bilgi vermek ve görüşlerini almaktı. Cumhurbaşkanı Elçibey'le yapılan görüşmede Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov ile Vefa Gülizade de hazır bulundular. Elçibey, girişimimizi olumlu karşıladı ve özellikle ABD'nin sorunla yakından ilgilenme olasılığında büyük memnuluk duydu.

Ay ortasında Cenevre'de ABD, Rusya ve bizim katılımıyla üçlü bir toplantı yapıldı. Kazimirov kendine özgü üretkenliğini bir kez daha kanıtladı. Sorunun çözümünün başlangıcının "ateşkes/tahliye" kavramında yattığını onca defalar vurgulamış olmamıza karşın, yine ateş-kes ve gözlemci konuşlandırılmasına ilişkin bir takvimle çıkageldi. Bizim de takvimli bir önerimiz vardı. Maresca'nın desteğiyle tahliyeyi de öngören takvimin ele alınması kabul edildi. Ertesi günkü oturuma Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri de katıldı. Oturumun ilk saatleri yine usul tartışmalarıyla geçtikten sonra, konunun özüne girilebildi. Ertesi günkü oturumda takvim üzerinde Laçın bölgesinin tahliyesini içeren madde ele alınmaya kadar sorun

çıkmadan gelişme kaydedilmesi hoş bir sürprizdi. Ancak Ermeniler, Laçın bölgesinin tahliyesine yanaşmadılar. Sıkıntı doğuran bir diğer madde de Ermenilerin bölgedeki ağır silâhların çıkartılmasını kabul etmemeleriydi. O silâhlar orada durduğu sürece, güven duygularını yitirecek kaçmış olan Azerbaycan Türkleri'nin evlerine dönmelerini beklemek hayal olacaktı. Bölgede güven ortamının yaratılabilmesi için bu silâhların çıkartılmasının şart olduğu görüşünde ısrar ettik.

Rusya'nın Cenevre'deki temsilciliğinde yapılan oturumdan sonra Kazimirov, Selçuk Korkud'la beni özel bir görüşmeye davet etti. Çaylar içildikten sonra Kazimirov, çantasından bir tomar kâğıt çıkardı ve okumaya başladı. Çevirmeni de İngilizce olarak aktardı. Anlattıklarına göre Dışişleri Bakanımız Çetin ani bir kararla Moskova'ya gitmiş ve Kozirev'le görüşmüştü. Bizim bu ziyaret hakkında bilgimiz yoktu. Çetin-Kozirev tutanaklarını okuyan muhatabımız, Çetin'in, sadece ateş-kesi öngören bir ilk adımı kabul ettiğini önesürüyordu. Lafa karıştırm ve ateş-kes ile tahliyenin paranın iki yüzü gibi birbirlerinden ayırlamayacağını belirttim. Devamla, toplantılarda ifade ettiğimiz görüşlerin kişisel nitelikte olmadığını; Bakanlığımızda değerlendirildikten sonra Hükûmetimizin onayının da alındığını ve Türkiye'nin görüşlerini akşamdan sabaha değiştirmedığını anlattım. Görüşme tutanaklarını çantasına koydu.

AGİK'ın çalışma yönteminin temelini "herşey kabul edilinceye kadar, hiçbir şey kabul edimemiş sayılmaz" ilkesi oluşturduğundan, önemli gelişmeler kaydettiğimiz Cenevre toplantısından elimiz boş ayrıldık. Buna rağmen, ay sonunda yeniden toplanılması kararlaştırıldı.

Azerbaycan heyetiyle birlikte Ankara'dan Cenevre'ye gitmek üzere ayrıldığımız sıralarda Ermenilerin, Yukarı Karabağ'ın kuzeyindeki nüfusunun % 98'ini Azerbaycan Türkünün oluşturduğu Kelbeçer bölgesine saldırmakta oldukları haberi gelmişti.

İlk oturum Cenevre'deki temsilciliğimizde yapıldı. Libaridian'ın katılmadığı oturumda Ermenistan'ı Şahnazaryan temsil etti ve ülkesinin saldırıyla bir ilgisi olmadığını, YKE tarafından yapıldığını uzun uzun anlattı. İkinci oturum 2 Nisan'da ABD Temsilciliğinde, Kelbeçer'in işgal edilmiş olduğu haberinin alınmasından sonra yapıldı. Müzakereler tıkandı. Maresca, mevcut koşullar altında neyin müzakere edileceğini bilmediğini; toplantıların askıya alınması gerektiğini belirtti ve Ermenileri ağır bir dille eleştirdi. Biz de iki hafta önce, uzak da olsa bir ümit ışığının belirmiş olduğunu; son saldırıyla ümidimizi yitirdiğimizi bildirdik.

Rus, bilmişlik edası içinde "olacağı buydu" anlamına gelecek bir konuşma yaptı. Durumdan şikayetçi değildi. Kazimirov'un her toplantıdan sonra

Erivan ve Hankenti'ne yaptığı seyahatlerinden zaten kuşkulanıyorduk. Günler, saatler süren toplantılarda aldığımız bir arpa boyu yolu, bu seyahatler sonrasında yeniden katetmek zorunda kalıyorduk. Bu defa, aldığımız yolun epey gerilerine düşmüştük.

Toplantı bu ortamda sona erdi.

Bu saldırı ve işgal üzerine, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni karar alması için harekete geçirmeye çalıştık. Karar alınması mümkün olamayınca, Dönem Başkanı'nın 6 Nisan'da yaptığı açıklamayla yetinmek zorunda kaldık. Açıklamada "Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin giderek kötüleşmesinden duyulan ciddi endişe" belirtiliyordu. Bu cümle, uyuşmazlığın iki ülke arasında olduğunu göstermekle olumluydu. Ancak, açıklamada Kelbeçer'in "yerel Ermeni güçlerince işgal edilmiş" olduğu ifadesine yer verilmesi, Ermenistan'ın askerî harekâtla ilgisi olmadığı savının kabul gördüğünü yansıtmaması bakımından beklentilerimizin gerisinde kalıyordu. Gerçi açıklamada Kelbeçer'in Azerbaycan toprağı olduğu belirtildiği gibi, ülkelerin egemenliklerine ve toprak bütünlüklerine saygı ve sınırların ihlal edilmezliği ilkeleri teyid ediliyordu. Ama, sınır ihlâlini yapanın Ermenistan olduğuna yer verilmiyordu.

Kelbeçer'in işgali üzerine, Ermenistan'a her türlü ulaşımı durdurduk.

Bu son işgali üzerine fiilen askıya alınan Minsk sürecinin boşluğunu, bir süredir üzerinde durmakta olduğumuz Üçlü Girişim'e germi vererek doldurmaya çalıştık.

Bu amaçla, çeşitli uluslararası toplantıların oluşturduğu fırsatları değerlendirdik. Kelbeçer sonrası dönemde, ABD ve Rusya temsilcileriyle ilk olarak 26 Nisan'da Prag'daki bir AGİK toplantısında bir araya geldikten sonra, 28 Nisan'da Moskova'ya geçtik. Kazimirov, her zamanki tutumunu sürdürdü. ABD ile ikili olarak oluşturduğumuz öneriyi bir kabul bir red etti. Sonunda kabul ettiğini söyledi. Lakin, buna ne kadar güvenilebilirdi?

Üçlü Girişim'le ilgili çabalarımızda elimizi güçlendirmek için Güvenlik Konseyi'nin bir karar almasında yarar görüyorduk. ABD de yardımcı oldu. Sonunda, 30 Nisan'da karar alındı. Karar, 6 Nisan'daki Başkan Açıklamasının paralelindeydi. Ermenistan saldırgan olarak belirlenememişti. Bununla birlikte kararda, ateş-kes sağlanabilmesi için çatışmaların derhal durulmaması ve Kelbeçer dahil işgal edilmiş diğer Azerbaycan topraklarının tahliyesi isteniyordu. Bu olumlu bir gelişmeydi. Zira, sadece ateş-kesten sözedilmiyor, tahliye de öngörülüyordu.

Bu arada Ermenistan, Üçlü Girişim'in bazı noktaları hakkında açıklayıcı bilgi talebinde bulundu; YKE de tahliyeden sonra alınacak güvenlik önlemlerinin zenginleştirilmesini istemiş.

Gelinen nokta yeni bir Üçlü toplantıyı zorunlu kılmıştı. Ev sahipliği yapma önerimizi, önceki benzer önerilerimizi de kabul etmemiş olan Kazimirov yine red etti. Çaresizlik içinde bir kere daha Büyükelçi Volkan Vural'la Moskova'nın yolunu tuttuk. Kazimirov'la önce ikili bir görüşme yaptık. Sadece ateş-kesi öngören görüşünde son derece ısrarlı davrandı. Bunun üzerine görüşmeleri kesme kararı alınca muhatabımız gevşedi ve tahliyenin de öngörülebileceğini ifade etti. Ne var ki, ABD temsilcisi Maresca'nın katılımıyla yapılan üçlü toplantıda, baklayı ağzından çıkardı ve Üçlü Girişim'i desteklemediğini belirtiverdi. Maresca'nın sert karşılığı da işe yaramadı.

Onca zaman ve emek boşa mı gidecekti? İşin peşini bırakmadık.

Haziran başında Roma'da Sica'nın başkanlığında üç ülkenin temsilcilerinin toplanmaları kararlaştırıldı. Bakü ve Erivan'a gitmiş olan Maresca ilk toplantıya yetişemeyince 2 Haziran'da Sica ile ikili bir görüşme yaptık. Sica'nın izlenimleri, Rusya'nın tutumu konusundaki kanımızı maalesef güçlendirdi.

Sica'nın başkanlığında 3 Haziran'da başlayan toplantının büyük bölümü Kazimirov'un yeni önerisini sunmak için yaptığı uzun konuşmayı dinlemekle geçti. Ertesi günkü oturuma da yine kendisini dinlemekle başladık. Bir ara Rusya'ya duruma askerî müdahalede bulunma yetkisi verilmesini isteyecek kadar ileri giden bir beyanda bulundu. Rusya'nın ne istediğini zaten biliyorduk: Çıkmasında payı olan uyumsuzluğu çözmek için müdahale yetkisi. Hem sorun yaratıcısı, hem de çözücü rollerini üstlenmek istiyordu. Tabiatıyla Maresca ile birlikte şiddetle karşı çıktık. Bunun üzerine gerilediyse de zihin gerisinde yatan artık açıktaydı.

Dokuz ülke tarafından kabul edilebilir bir takvim üzerinde uzlaşmaya varıldığı sırada Azerbaycan'da Elçibey'e karşı isyan çıkınca bunun sonuçlarının beklenmesi gerekti.

Bu arada Maresca, 14 Temmuz'da Ankara'ya geldi. Ziyaretinin amacı, Minsk Grubu'nun Azerbaycan ile Ermenistan dışındaki dokuz üyesinin Güvenlik Konseyi'nin Kelbeçer'in işgali üzerine aldığı kararın uygulamaya konulması için oluşturacakları takvim üzerinde görüş değişimi yapmaktır.

Bu temasların ardından 22 Temmuz'da Roma'da düzenlenen toplantıda bir ilerleme kaydedilemedi. Zira Ermeniler, toplantının 2. günü, Bakü'ye ulaşım

açısından stratejik konumdaki 100.000'i aşkın nüfuslu Akdam'a saldırmışlardı. Böylece Bakü yolunu açmış oluyorlardı.

Ermeniler pervasızca saldırıyorlar, işgal ediyorlar ve yerel halkı evlerinden sürüyorlardı.

O kadar umursamazlardı ki, Minsk Grubu Başkanı Rafaelli'nin 9-13 Temmuz'da Hankenti dahil bölgeye, son Güvenlik Konseyi kararının uygulamaya konulmasına ilişkin dokuz ülke tarafından oluşturulan takvim hakkında bilgi vermek için yaptığı ziyaretin hemen ertesinde Akdam'a saldırmışlardı. YKE, Rafaelli'ye bundan önce bir başka oyun oynamışlardı. Hankenti'ne Bakü'den gelmesine "bütün yol mayınlı" gerekçesiyle engel olmuşlar ve ulaşımını Erivan üzerinden sağlayarak Azerbaycan'la "işleri olmadığı" mesajını vermişlerdir. Bu durumu kabul etmekle Minsk Grubu Başkanı ciddi bir gaf yapmıştı. Hankenti'ne Erivan'dan üzerinden ulaşan Rafaelli'ye YKE yetkilileri, tutumlarına askerî mülahazaların hakim olduğunu ve diplomatik girişimlere ilgisiz olduklarını belli ettikleri gibi, verdiği taslağı önce onaylayıp, sonra kişisel bazda imzaladıklarını söyleyerek bir anlamda Rafaelli'nin şahsında Minsk Grubu ile de alay etmişlerdi.

Rafaelli, Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı'na bu konuda yazdığı mektupta gelinen noktada uyuşmazlığın diplomatik girişimlerle çözümlenebilmesi noktasının aşıldığını, siyasal baskı uygulanması gereğine de işaret etmekteydi.

Dönemsel üyeliği başlamış olan Pakistan'la birlikte giriştiğimiz yoğun çabalar sonucunda Güvenlik Konseyi 29 Temmuz'da yeni bir karar kabul etti. Öncekinde yer alan ana unsurların tekrarlandığı bu kararda ayrıca, tüm işgalci güçlerin Akdam ve işgal edilmiş diğer Azerbaycan topraklarından "derhal, tamamen ve önkoşulsuz" çekilmeleri isteniyordu.

Uluslararası hukuk açısından bakıldığında, bu karar önemli bir aşamayı simgeliyordu. Açıkça ifade edilmese de, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu teyid ediliyor ve işgal altındaki toprakların derhal, tamamen ve önkoşulsuz tahliyesi isteniyordu. Ancak, bizim tüm çabalarımıza karşın, karar yaptırım tehdidi içermiyordu. Bu nedenle, bu karar da kulak ardı edilmeye mahkûmdu.

Nitekim öyle oldu.

Ağustos ayında Cebrail, Fizuli ve Kubatlı'nın, Eylül başında da Zengelan'ın da yitirilmesiyle, Azerbaycan'ın batısı tamamen Ermeni işgali altına girmiş oldu.

Bu bölgelerin de işgali, ortaya 100-150.000 kişilik ek “kaçkın” sorunu çıkarmıştı.

Gelinen aşamada Minsk sürecinin işlevini yitirdiğini gören Elçibey’in isyan sonucunda görevi bırakması üzerine görevi üstlenen Haydar Aliyev, çareyi başka kapılarda aramak zorunda kaldı. Aliyev, Azerbaycan’ın savaş gücünü toparlayabilmesi için öncelikli hedefin çatışmaların durdurulması yaklaşımını benimsedi ve öndegelen konumda olduğu düşüncesiyle Rusya’nın bu yönde çaba göstermesini istedi. Kazimirov’a gün doğmuştu.

Aliyev 5 Eylül’de Moskova’ya gitti ve Azerbaycan’ın BDT’ye katılmasına ilişkin belgeyi imzaladı.

Buna karşın Minsk Grubu, işgal altındaki bazı bölgelerin tahliyesini ve Azerbaycan’ın koymuş olduğu ambargoların kısmen kaldırılmasını öngören takvim yazım çalışmalarını Paris’te sürdürmeyi kararlaştırdı.

Paris’te yapılan toplantı ortaya bir takvim çıkardı. Anlamlı bir gelişmeydi. Zira, ateş-kesten başka sınırlı da olsa tahliyeyi de kapsıyordu. Buna göre Ermenilerin tahliye edecekleri her bölgeye karşılık, Azerbaycan da kapattığı yolları aşamalı olarak açacak ve kestiği doğal gaz hattını devreye sokacaktı. Ermenistan, öneriye bazı şerhlerle olumlu yanıt vermesine karşılık Azerbaycan, Şuşa ile Laçın’ın tahliyesi öğörülmediği için kabule yanaşmadı.

Azerbaycan’ı ikna için yeni bir toplantı tarihi saptanmaya çalışılırken, Rusya’nın aracılığıyla daha sonra uzatılacak kısa süreli bir ateş-kes yapıldı. Bu gelişme üzerine harekete geçen ABD’nin girişimiyle Güvenlik Konseyi 14 Ekim’de yeni bir karar aldı. Kararda Azerbaycan’ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi yinelenmekte; sağlanmış olan süreli ateş-kesin sürekli olması çağrısında bulunulmakta; ancak, işgal edilmiş toprakların tahliyesini öngören bir ifadeye yer verilmiyordu. Kararda, Minsk Grubunda oluşturulan takvimin kabulü de isteniyordu. Ancak, tahliyeden söz edilmemesi önceki kararlarla karşılaştırıldığında kuşkusuz bir gerileme anlamını taşıyordu. Ayrıca, Azerbaycan’ın itirazı nedeniye onaylanmayan takvimin kabulü gereğine işaret edilmesi de Bakü’ye olumsuz bir mesajdı.

Sonuçta, Azerbaycan’ın duraksamalarını gidermek üzere Kasım ayı başında Viyana’da yeniden toplanıldı ve yeni bir uygulama takvimi hazırlandı. Ermenistan’ın olumlu yanıt verdiği takvimi YKE, ilke olarak kabul ettiğini; ancak, kendilerine YKA’dan farklı resmî bir statü verilmesi gerektiğini açıkladı.

Kendi görüşümüzü açıklamadan Azerbaycan heyetiyle görüştük. Bu takvimin

bir başlangıç oluşturacağını; hiç değilse, bazı bölgelerin işgalden kurtarılmasını sağlayabileceğini; o güne kadarki çalışmalarda böylesine kapsamlı bir gelişme olmadığını söyledik ve kabulde bir sakınca olmayacağını belirttik. Azerbaycan heyetine başkanlık eden Gülizade, haklı olabileceğimizi; ancak yönergesinin kabul etmeme şeklinde olduğunu belirtti.

Gülizade, kısa bir konuşma yaparak Azerbaycan'ın öneriyi kabul etmemesinin temel nedeninin Minsk sürecine olan güven kaybı olduğunu vurguladı.

Azerbaycan'ın olumsuz oyuna karşın “takvim” dokuz ülke tarafından kabul edildi. Buna göre, Minsk Konferansının toplanmasına kadar, Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi sınırları dışındaki işgal edilmiş yedi bölge (Kubatlı, Zengelan, Fuzuli, Akdam, Akdere, Cebrail ve Kelbeçer) tahliye edilecekti. Laçin'in Ermenistan ile Yukarı Karabağ arasındaki ulaşımı sağlayan bölge olması gerekçesiyle takvime dahil edilmesi mümkün oladı.

Toplantı bitti sanılırken Kazimirov, Azerbaycan heyetini bizim olumsuz yönde etkilediğimiz varsayımıyla bir saat kadar konuştu. Konuşmasında, ülke adı anmadan “uyuşmazlığın yayılmacı emellerin ve bazı çıkarların yaşama geçirilmesinde bir araç olarak kullanılmasına izin verilmeyeceği” ifadesini de kullandı. Kazimirov'a yanıt olarak, yarattığı sorunu çözmek ve böylece yitirmiş olduğu konumunu yeniden elde etmek, kendi yarattığı sorunu kendi yöntemleriyle çözmek siyaseti güdenler bulunduğu günün güncel basın haber ve yorumlarından da görülebileceğini ve bunların bir şekilde önlenmesi gerektiğini yolunda karşılık verdik.

Toplantı bu ortamda bitti. Ermenilerin kabul edilen takvime uyacakları kuşkuluydu. Uygulanması halinde Özerk Bölge dışındaki işgal edilmiş topraklar boşaltılacak ve sorunun çözümü yönünde gerçekten önemli bir adım atılmış olacaktı. Ermenistan ile Yukarı Karabağ arasında ulaşımı sağlayan Laçin'in tahliyesini sağlamak mümkün olamamıştı. Ermenilerin Laçin ile Şuşa'yı “savaş ganimeti” olarak elde tutmak istedikleri ortadaydı.

Ermenilerin takvime uymaları durumunda Rusya'nın etkisi zayıflayacaktı. Ancak, Minsk Grubu'nun ilerleme sağlanan her toplantısının ardından Erivan ve Hankenti'ne giden Kazimirov'un temaslarından sonra, ortamın kötüleşmesinin olağan bir duruma dönüşmüş olması karşısında, yine benzer bir gelişme de beklenebilirdi.

Alınan sonuç Minsk Grubu Başkanı Rafaelli tarafından AGİK ve Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı'na bildirildi.

Takvim, 10 Kasım'da Güvenlik Konseyi belgesi olarak yayımlandı. Ardından Konsey yeni bir karar aldı. Bu kararda, işgal edilmiş bölgelerin tahliyesi hükmüne yeniden yer veriliyor ve taraflara uyumsuzluğu Minsk süreci çerçevesinde Viyana'da dokuz ülke tarafından kabul edilen "takvim" doğrultusunda çözmeleri için çağrı yapılıyordu.

Güvenlik Konseyi kararının yeni bir dürtü oluşturabileceği düşüncesiyle, Minsk Grubu'nun 30 Kasım-1 Aralık tarihlerinde düzenlenecek AGİK Bakanlar Konseyi marjında toplanması yolundaki öneri, Rusya'nın katılmama kararı nedeniyle yapılamadı. Bakanlar Konseyi'nin karar belgesine Yukarı Karabağ konusunda bir madde konulması da sağlanamadı. Zira, "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi" gereğine işaret eden ifadeye Ermenistan heyeti "self-determination" ilkesine de yer verilmesini isteyerek itiraz etti. Ermenistan'ın niyetini böylece açıkça belli etmesine karşın, Güvenlik Konseyi kararlarında teyid edilen "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi"ne ilişkin bir ifadenin metne ithaline yönelik ısrarlı taleplerimize destek bulamadık. Rusya heyetinin Yukarı Karabağ konusundaki görüşmelerde sessiz kalışı ayrıca anlamlıydı. Sonuçta, uyumsuzluğun Minsk süreci çerçevesinde çözümünü öngören bir ifadenin Başkanlık Açıklaması'na girmesiyle yetinildi.

Rusya'nın Minsk Grubu'nun yeniden toplanmasını engellemesi ve Konsey toplantısında sessiz kalışı, uyumsuzluğu tek başına ve bildiği gibi çözme niyetinin güçlenmekte olduğuna işaret ediyordu.

Rusya'nın yardım ve desteği olmadan Yukarı Karabağ'a yönelik planlarını başarıyla uygulayamayacağını bilen Ermenistan, Moskova'ya olan borcunu iki tümen Rus askerinin topraklarında konuşlandırılmasına izin vermek ve güvenliğini BDT kisvesi altında Rusya'da aramakla ödemeye devam etmektedir. Ancak Rusya, askerlerini Azerbaycan'da yeniden konuşlandırma amacını gerçekleştirememiştir. Bu amacı sağlamak için Rusya, 1994 Şubatında Moskova'da Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları'nın katıldıkları toplantıda bir girişim yapılmıştır. Buna göre, ateş-kes ilân edilecek, iki tarafın askerleri çatışma bölgesinden 15 km geri çekilecek ve bu ara bölgeye de Rus birlikleri "ayırıcı güç" (disengagement force) olarak konuşlandırılacaktı. Ancak öneri, Azerbaycan topraklarına Rus askerlerinin yeniden girmesine olanak verdiği için Aliyev tarafından red edilmiştir.

Buna karşılık, 1994 yılında imzalanan ateş-kes sürmektedir.

Tahliye öngörülmeden imzalanan ateş-kes anlaşması nedeniyle Azerbaycan'ın, % 20 oranındaki toprağı işgalden kurtulamamış ve bu topraklardan sürülmüş bir milyona yakın kaçkın da evlerine dönememiştir.

Ateş-kesin sağlanmasıyla Minsk Grubu da işlevini fiilen yitirmiştir. Esasen, zamanla çoklu katılımlı toplantılara da son verilmiştir. Bunun yerine “Üç Eşbaşkanlı” bir sistem ikame edilmiştir. ABD, Fransa ve Rusya temsilcilerinden oluşan bu sistem uyarınca anılan üç ülke temsilcileri zaman zaman aralarında toplanıp bazı öneriler oluşturup, bunları “doğrudan taraf” olan ülkelere gereği için, dileyen Minsk Grubu üyelerine de bilgi için sunmaktadırlar.

Üçlü eşbaşkanlığı oluşturan ülkelerin seçimi de kanımızca çarpıcıdır. Bunlardan ABD ile Fransa’nın ülkelerindeki güçlü Ermeni diasporanın etkisinde kalmamalarını beklemek herhalde iyimserlik olur. Rusya’nın ise, Güney Kafkasya’ya ve özellikle Ermenistan’a yönelik bilinen yaklaşımı karşısında, tarafsız ve hakkaniyete uygun bir yaklaşım sergilemesi de beklenmemelidir.

Nitekim, Üç Eşbaşkanlı sistem de Minsk Grubu gibi, bugüne kadar kaydadeğer bir başarı elde edememiştir.

Geriye doğru bakıp Azerbaycan’ın bu savaşı kaybetme nedenlerini incelemek yararlı olabilir.

Azerbaycan’ın ulusal bir ordusu yoktu. Çeşitli kesimlerin ellerindeki silâhlı grupların bir komuta birliği içinde hareket etmeleri olanaksızdı. “Deste” denilen bu grupların başlarına buyruk davrandıkları da bilinen bir gerçektir. Ayrıca Ermeniler, envanterlerindeki silâhların bir bölümünü işgal ettikleri bölgelerden sağlamışlardır. Bir Ermeni subayı ABD’li gazeteciye verdiği mülakatta, “Bakü’deki Hükûmetin işi zor. Zira hem kendi silâhlı kuvvetlerini, hem de bizi silahlandırıyorlar,” diye alaycı bir ifade kullanmıştır. Bağımsız Azerbaycan’ın ilk Cumhurbaşkanı Mutallibov’un ulusal ordu kurmaya niyeti yoktu. Elçibey ise, yönetici olarak yetersizlikleri nedeniyle ordu kurulmasını sağlayamamıştır.

Bu temel unsura ek bazı öğelerin de belirtilmesi tablonun tamamının görülebilmesi bakımından gereklidir.

Rus ordularında muharip sınıflarda (piyade, top, tank, istihkam) görev almış Ermeni subaylarının bu saldırılarda görev almaları yetmezmiş gibi, o dönemde dağılmakta olan Sovyet ordusundan bir çok subay ve asker silâhlarıyla birlikte Ermenilere katıldıkları bilinmektedir. Genişleme siyasetinde ilk hedef olarak seçilen Yukarı Karabağ’ı topraklarına katmaya onyıllardır azmettirilmiş ve bu doğrultuda yetiştirilmiş olan eğitilmiş Ermeni askerleri cephede başarılı olmuşlardır.

Batı, Azerbaycan'a yönelik saldırı ve insanlık dışı davranışlar karşısında duyarsız kalmıştır. Bunda Ermeni diyaporasının etkili rolünün altının çizilmesi ve o sırada dağılmakta olan Yugoslavya'da yaşananlara daha fazla dikkat sarfedilmiş olmasının da anımsanması gerekir.

Rusya faktörü de Azerbaycan'ın aleyhine işlemiştir. Vurgulanmasında yarar olan husus, bölgedeki sadık dostu Ermenistan'ın tam bağımsızlığını elde etmesinin kendisinden kopmasna yol açabileceği endişesi Moskova'yı düşündürmüştür. Zira Rusya, böyle bir gelişmenin bölgedeki konumunu ciddi bir şekilde sarsabileceği, çıkarlarının zarar görmesine yol açabileceği endişesini taşımış ve böyle bir gelişmeyi önleyici bir politika izlemiştir. Moskova bu politikasını yaşama geçirmek için Erivan'daki Levon Ter-Petrossian iktidarından çok Hankenti'ndeki Ermenileri kullanmıştır.

Tabloya eklenmesi gereken bir diğer nokta da Azerbaycan enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden pazarlanması olasılığının artmasına paralel olarak savaşın şiddetlenmiş olmasıdır. İşgal edilen bölgelerin tümünün petrol boru hattının geçebileceği alanlar oluşu bu açıdan ilginçtir. (Sonuçta petrol boru hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını izlemiştir.)

Bu çerçevede, "Moskovskiye Novosti" adlı dergide 1993 Eylülünde "Dar Petrol Alanında Manevra" başlığıyla yayımlanan makale bazı gerçeklere ışık tutmaktadır:

"... Yukarı Karabağ'daki savaş çoktandır halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri, toprak bütünlüğü, demokrasi, etnik ya da dinsel cepheleşme gibi tanımların dışına taşmış bulunuyor. Altıncı yılında bu savaşın saklı kalan nedeninin aslında Azerbaycan ve Ermenistan dışına taşıdığı; Rusya, ABD, İngiltere, Türkiye ve İran'ın dünyanın petrol bulunan bölgelerini yeniden paylaşma niyetinde oldukları anlaşılmıştır. Sorun, doğrudan Azerbaycan'daki petrol rezervlerine de bağlı değildir. Sorun, Avrasya'nın petrol alanlarında Azerbaycan'ın stratejik açıdan kilit konumudur. Tümen'den (Batı Sibirya) Basra Körfezi'ne kadar uzanan muazzam petrol kaynaklarına kuşağın tam ortasında bulunan Azerbaycan, hem petrol arıtma tesislerine sahip Çeçenya için ve hem de enerji kaynakları bol Orta Asya için, Rusya topraklarından geçmeden Batı'ya yönelmenin tek seçeneğini oluşturmaktadır.... Azerbaycan gibi bir sıçrama noktası teşkil edebilecek bir ülkenin, rakip güçler tarafından ele geçirilmesi çabaları işte bundan kaynaklanmaktadır..."

Bugün için işgal sürse de Ermeniler bu toprakla üzerinde egemenlik kuramadılar. Azerbaycan Türkleri işgal edilen toprakları, anayurtlarını terk

ettikleri gibi, Ermeniler de yaşam koşullarının kötüleşmesinden ötürü bu bölgelerden ayrılmışlardır.

Sonuçta bugün için savaşın kazananı olmamıştır.

Sorun ileride nasıl çözümlenebilir?”, sorusunu yanıtlamak kolay değildir. Ancak, Ermenilerin “geldikleri gibi gitmelerini” sağlayacak koşulların olgunlaşması çözüm için sağlam bir dayanak oluşturacaktır ki, Azerbaycan’ın günden güne her alanda gelişip güçlenmesine karşılık Ermenistan fakirleşmektedir. Bu durumda oluşmakta olan caydırıcılık Azerbaycan açısından önemlidir. Günü geldiğinde silâha fiilen başvurulmadan caydırıcı gücün etkisinden yararlanılması mümkün olabilecektir. Ayrıca, işgal altındaki toprakları kurtarmak için girişilebilecek bir harekâtın “saldırı” olmadığı da uluslararası hukukun genel kabul görmüş bir kuralıdır. Ancak, zorunluluk olmadıkça bu imkâna başvurulmaması doğru olacaktır. Çaresiz kalınıp kullanılması halinde bu seçeneğin sınırlarının iyi saptanması gereklidir. Ancak, bu seçenek altında dikkatten kaçırılmaması gereken unsur Rusya’dır. Ermenistan ile savunma işbirliği andlaşması olan Rusya’nın, Ermenistan’a arka çıkması gerilimin tırmanması ve hatta yaygınlaşması tehlikesini taşımaktadır.

Ayrıca, Yukarı Karabağ’ın nüfus dokusunun ve dünyanın bakış açısının gözönünde tutulması da önemlidir. Dolayısıyla bugünkü koşullarda bölgede Azerbaycan’ın Yukarı Karabağ’da doğrudan egemenliğinin yeniden tesisinin güç olacağı anlaşılmaktadır. Kanımızca, YKE’nin ilân etmiş olduğu geçersiz bağımsızlık ilânının ortadan kaldırılması ve Yukarı Karabağ dışında kalan işgal edilmiş bölgelerin tahliyesi koşullarıyla bölgeye geniş kapsamlı özerklik verilmesi nihaî çözümün çerçevesini oluşturabilir. Ortaya çıkacak nihaî çözümün uluslararası bir belgeyle güvence altına alınması gerekecektir ki, bu noktada Kars Andlaşması’nın, tercihan da Moskova Andlaşması’nın Nahçıvan’a ilişkin hükmünün referans alınacak bir emsal olduğu düşünülmektedir.